

played an important role in a fight for proceeding in the state. Research of the marked problems is impossible without rethink and more adequate reflection of role of representatives of national aristocracy in the historical processes of different epochs. The special actuality in this context is acquired by the study of epistolary inheritance of public-political figures of this period, that did a ponderable contribution to development of the Ukrainian culture on the whole and national historical science.

In the article of covered page of life of public men of Platon Domanytskyi and Dmytro Trebynskyi, that is investigational not enough. The letters stored in fund 91 of the Central state archive-museum literature and art of Ukraine are first published. An epistolary source illustrates public activity of the Kyiv students in realization of strike of 1907, intensifying of socio-political contradictions, pursuit of students a secret police. In a scientific publication the real author of letters is specified to Dmytro Trebynskyi, in fact in the archived description and other figure Vasyl Domanytskyi appears in the title of business. Also a researcher is argue the new declared dating of letters, due to bringing in of other epistolary and memoir sources, historiography secret services and monographs that illustrate events marked.

Key words: *Platon Domanytskyi, Dmytro Trebynskyi, Maria Trebynska, correspondence, Kyiv university of Saint Volodymyr, students strike.*

Отримано: 11.11.2015

УДК 398.87:930.23«18»/«20»(049.2)

О. П. Кривоший

ЖІНКА І ВІЙНА: ДИСКУРС ШИРОКОВІДОМОЇ ПІСНІ «ОЙ, НА ГОРІ ДА ЖЕНЦІ ЖНУТЬ...» У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХІ ст.

У статті простежено еволюцію поглядів українських істориків другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. на досвід участі ординарних жінок ранньомодерної України у козацьких походах і війнах та розглядається трансформація авторських сюжетів про «Сагайдачного» в залежності від історичних обставин. Усвідомлення взаємозв'язку історії жіночої повсякденності воєнної епохи з жіночою, гендерною, а також військовою історією країни та її народу в цілому, наближає істориків до розуміння того, що найбільш продуктивним для дослідження структури жіночої повсякденності воєнної епохи, є синтез ідей і методологічних принципів трьох основних наукових напрямів – історичної школи «Аннали», філософської герменевтики і екзистенціалізму.

Підхід до вивчення воєнної повсякденності жінок минулого як до предмету вивчення особливої галузі історичної науки – історії воєнної повсякденності жінок є принципово новим для української та східноєвропейської історіографії в цілому. Ця новизна полягає в переході від фрагментарного до системного дослідження феноменологічного ракурсу воєнно-історичної проблематики, що передбачає насамперед повноту охоплення її проблемно-тематичних складових, а також інтеграцію в історичне дослідження конкретно-наукового та міждисциплінарного інструментарію. В центрі уваги історика жіночої повсякденності воєнної епохи не просто фронто-

вий («воююча жінка», «жінка-комбатантка») і тиловий («жінка на війні», «жінка-солдат») типи жінки, а екстремальні життєві проблеми жінок і їх осмислення тими, хто жив до нас.

Без введення категорії воєнна ментальність жінок (англ. «Women's War Mentality»), фронтова повсякденність жінок (англ. «Women's Battlefield Daily Life») і тилова повсякденність жінок (англ. «Women's Rear Daily Life») жінка невидима, як жінка, в історії воєн, революцій та збройних локальних конфліктів, про що добре відомо з практично індиферентної до жінок України раннього Нового часу радянської історіографії.

Українська воєнно-історична фемінологія (англ. «Ukrainian Warrior Women's Studies» (UWWS)) являє собою особливий напрямок історичних досліджень, предметом вивчення якого виступають жінки України в історії воєн, революцій та збройних локальних конфліктів, їх психологія, функціональні ролі та місце в пронизаних екстремальними ситуаціями соціумах.

Ключові слова: історія України, історіографія, козацьке Запорозжя, культурний простір, фронтова повсякденність жінок, жіноча ментальність воєнної епохи, українська воєнно-історична фемінологія, наукова творчість І. Каманіна, М. Максимовича, Д. Яворницького, П. Саса, Ю. Фігурного, жінка-воїниця.

Актуальність даного дослідження, зважаючи на розвиток сучасної української історіографії, зумовлена потребою вивчення ролі та значення жіночої складової у процесі становлення українського козацтва.

Завданням статті є дослідження проблеми присутності сценаріїв фронтової повсякденності¹ жінок ранньомодерної України в сюжеті народної пісні «Ой, на горі да жєнці жнуть...» її постановки і розв'язання у науковому доробку українських істориків другої половини ХІХ – початку ХХІ ст.

Об'єктом нашого дослідження стали науково-творчі доробки І. Каманіна, М. Максимовича, Д. Яворницького, П. Саса та Ю. Фігурного. Предметом статті є вивчення способу розв'язання названих вище істориками проблеми присутності/неприсутності фронтової повсякденності жінок України раннього Нового часу у військових традиціях запорозького та українського козацтва в цілому.

Серед проблем історії українського козацтва ХVІ–ХVІІІ ст. видається, проблема фронтової повсякденності ординарних жінок² є найменш дослідженою. Свідченням того є дискурс широковідомої історичної пісні «Ой, на горі да жєнці жнуть...» у науково-творчих доробках українських істориків І. Каманіна, М. Максимовича, Д. Яворницького, П. Саса та Ю. Фігурного [1-5]. Дослідники, в контексті розповідей про долі головних героїв твору – очільників запорозького козацького війська «Дорошенка» і «Сагайдачного», не оминули увагою і сюжетну лінію пов'язану із ставленням козаків до жіночої статі. Трагування рядків пісні, у яких Сагайдачний «... проміняв жінку на тютюн да люльку...» традиційно зводиться до славнозвісного козацького аскетизму³ та суворой заборони появи жінки на Січі, себто, в межах козацького табору⁴. «Безшлюбний», скептично налаштований до жіноцтва та сімейного життя козак⁵

від початку XIX ст. подається у літературі як незаперечний архетип українського чоловіка та основна складова частина моделі ранньомодерного українського соціуму. У такому ідеалі чоловіка, твердять вітчизняні гуманісти, «... відбилася вся українська історія, а особливо історія XVII ст. з його прагненнями до освіти, миру, людяності і водночас із безконечними війнами, безконечними смертями в ім'я віри і свободи...» [6, с.280].

То, про що, у такому разі, йдеться? І до чого тут фронтова повсякденність жінок ранньомодерної України? – питає здивований читач. Справа в тому, що вже більше 100 років історики, які зверталися у своїх публікаціях до тексту історичної пісні «Ой, на горі да женці жнуть», дивним чином, обходять, помічене потужним впливом воєнного чинника, повсякденне життя жінок, які мешкали в «українних» пограничних землях Речі Посполитої.

В одних читачів, така постановка питання може викликати подив, в інших – заперечення чи, навіть, протест, оскільки, прийнято вважати, що під час військових змагань жінки виступали лише «у якості пасивної жертви», а в «культурі їх образи подавалися як страждальчих і чекаючих дружин, матерів та наречених...» [7, с.368].

Викладене вище свідчить про те, що наукове дослідження та всебічне, глибоке висвітлення проблематики пов'язаної із способом розв'язання українськими істориками І. Каманіним, М. Максимовичем, Д. Яворницьким, П. Сасом та Ю. Фігурним проблеми неприсутності/присутності фронтової повсякденності жінок в сюжетних лініях історичної пісні має як теоретичне, так і практично-пізнавальне значення. Тим більше, що ця тема містить низку дискусійних питань, які потребують кардинального переосмислення. Перед початком аналізу, візьмомо до уваги той факт, що проблема воєнної (фронтової і тилової) повсякденності жінок⁶ України XVI–XVIII ст. в контексті історично-фемінологічного аналізу наукового доробку названих вище істориків у вітчизняній історіографії ще жодного разу не розглядалась. А тому, із великої кількості дослідницьких методів і методик, вироблених сучасною історичною наукою для «історичної фемінології», «гендерної історії» та «воєнно-історичної антропології» ми обрали агрегативний метод який дозволяє збирати окремі факти для складання загальної картини події чи явища і казуальний, який дає можливість детально розгляду унікальних і нетипових явищ, які спричинили зміни в соціальній психології та суспільній свідомості групи чи груп людей. Корисним і етноісторичний підхід, який дає змогу бути більш уважним, перш за все, до деталей повсякденного життя «маленьких людей» – ординарних жінок ранньомодерної України. За великим рахунком, в текстах істориків будемо шукати авторське бачення «українного жіночого» в сюжетних лініях пісні «Ой, на горі да женці жнуть...». Відтак, матимемо перед собою домінуючу суспільну сітку вартостей, характерних для тієї чи іншої особистості в конкретну історичну епоху і в світлі якої повинна постати непринадність/принадність становища жінки, побаченого крізь призму чоловічих уявлень про «благо».

Осмислення взятої до розгляду проблематики ми почнемо з того, що в українському історичному наративі XIX – початку XXI ст. виокремилася, щонайменше, два історіографічні дискурси, пов'язані з проблемою ідентифікації названих у пісні персонажів.

Перший, представлений науковим доробком М. Максимовича і П. Саса [2, 4]. На переконання цих істориків, згаданий у пісні Сагайдачний не є гетьманом Петром Конашевичем Сагайдачним. Зі слів М. Максимовича, це курінний отаман Григорій (Грицько) Сагайдачний, сучасник і сподвижник гетьмана України Петра Дорошенка (1665-1676) [2, с.353-354]. П. Сас, солідаризуючись, у цьому питанні, з особною позицією М. Грушевського, переконаний що, Сагайдачний це «лише «голе» ім'я, вирване із реальних історичних обставин і накладене на образ типового шибайголови-запорожця» [4, с.116-117]. Висновки дослідників базуються на тому, що у пісні Сагайдачний йде «позаду» війська. Якби йшлося про гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного, зауважують історики, – то він мав би йти попереду козацького війська, як про це мовиться в інших піснях. Попереду війська завжди виступав гетьман або ж, за його відсутності, полковник, а за відсутності полковника – сотник, як, наприклад в історичних піснях про Івана Сулиму (1633), про похід гетьмана Богдана Хмельницького в Молдавію (1649), про Івана Коновченка (1684) чи про козацького сотника Харька (1766) [2, с.355]. Стає очевидним, що це не гетьман Сагайдачний, а хтось інший, – твердо наголошує М. Максимович. Далі в пісні йдеться про те, що Сагайдачний проміняв свою жінку «на тютюн та люльку» [4, с.116]. Але цього не можна сказати про гетьмана Сагайдачного, – вважає М. Максимович, оскільки він завжди піклувався про свою дружину і не збирався ніколи міняти її на тютюн та люльку. Це міг зробити «ревний (себто, затятий – О.К.) запорожець», який порвав усі зв'язки із сім'єю і пішов на Січ [3, с.62]. Нарешті, в пісні згадується попереду війська Дорошенко. Очевидно, йдеться про знаменитого гетьмана П. Дорошенка і його курінного отамана Григорія Сагайдачного, до якого пісня цілком підходить – підсумовує історик [2, с.354].

Інший дискурс вибудували студії І. Каманіна, Д. Яворницького та Ю. Фігурного [1; 3; 5], пов'язаний із сюжетом народної пісні про гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного. Зокрема, І. Каманін, тлумачить пісню у такий спосіб: під Дорошенком історик розуміє «не Петра Дорошенка, а Михайла котрий служив у гетьмана Сагайдачного і, справді міг бути «попереду» під час походу під Хотин» [1, с.27]. Далі, слова пісні «поміняв жінку на тютюн та люльку» також стосуються П. Сагайдачного. Взаємини Сагайдачного з дружиною Анастасією Повченською Конашевич історик називає доволі загадковими. Літописець Самійло Величко прямо каже, що Сагайдачний перед смертю розпорядився своє багатство передати на церкви, шпиталі, школи й монастирі, окрім дружини своєї. Після свого чоловіка Анастасія не довго була удовою і вже 1624 р. вийшла заміж за шляхтича Івана Пюончина» [1, с.28-29]. У зв'язку з цим, роблять висновок І. Каманін і Д. Яворницький: навряд чи Сагайдачний був щасливий у сімейному житті і навряд чи він настільки дорожив сво-

єю дружиною, щоб не наважитися промінати її на «тютюн та люльку» [3, с.62]. Врешті, пісня, за спостереженням Д. Яворницького, закінчується словами: «... Гей хто в лісі, озовися!», а це вже «прямий натяк на обставину, пов'язану з походом під Хотин, коли Сагайдачний випадково опинився в лісі, довго там блукав і, шукаючи порятунку, гукав і кликав на поміч побратимів...» [3, с.63].

Доводи І. Каманіна та Д. Яворницького видались наступним поколінням українських дослідників настільки переконливими, що вони міцно пов'язали і пісню, і вчинок Сагайдачного, «що поміняв жінку на тютюн та люльку», з постаттю гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного. Сучасний дослідник Юрій Фігурний, навіть вважає, що «запорожці, як і їхній видатний гетьман Петро Сагайдачний, міняли своїх жінок, якщо вони в них були, «на тютюн та люльку». А на будь-який закид в необачності, нерозумності, легковажності могли відповісти словами пісні:

Мені з жінкою не возиться,
А тютюн та люлька
Козаку в дорозі
Знадобиться!... [5, с.111].

Скоріше за все, вчинок Сагайдачного так би й залишився у вітчизняній історіографії мірилом зневажливого ставлення козаків до прекрасної статі, якби в тло історичного знання не укорінилися студії з української історії жіночої повсякденності воєнної епохи⁷, та воєнно-історичної антропології⁸. Справа в тому, що жоден із названих вище істориків не звернув уваги на той факт, що вчинок Сагайдачного, який доволі легко «проміняв жінку на тютюн та люльку» був зарахований і його пісенним опонентом (учасником діалогу), і присутніми під час обміну козаками (свідками обміну), і самим автором пісні, до розряду «необачних» – нерозумних, легковажних вчинків.

Складається враження, що в світоглядних уявленнях руської (української) людини XVI–XVII ст. (у нашому випадку у світоглядних уявленнях невідомого автора пісні та учасників походу) така поведінкова стратегія воїна-козака розглядалась як, свого роду, аномалія, вихід за межі норм поведінкових стереотипів козака-воїна [8, с.11-16]. Бо далі безіменний учасник діалогу з Сагайдачним, акцентуючи увагу оточуючих на «необачності» його поведінки, вживає закличну форму, пропонуючи герою виправити ситуацію, що склалася, через його легковажність:

*Гей, вернися, Сагайдачний,
Візьми свою жінку,
Оддай мою люльку,
Необачний!* [4, с.116] (курсив наш).

Стає очевидним, що між Сагайдачним і його опонентом, який уявляється нам досвідченішим за військовим і життєвим досвідом козаком, розгортається доволі серйозна розмова, навздогін виконаній у дії – обмін між козаками успішно відбувся і кожен отримав своє: Сагайдачний – тютюн та люльку, а невідомий учасник

діалогу – жінку. Проте заклик до обачності і розсудливості, «гульвіса» Сагайдачний у молодечому запалі відкрито ігнорує:

*Мені з ж(о)інкою не возиться, (курсив наш)
А тютюн да люлька
Козаку в дорозі
Знадобиться! [4, с.116]*

У підсумку маємо живий діалог двох дійових осіб – козаків учасників «торгу» (молодшого і старшого), активну присутність (реакцію) війська (учасників походу), «мовчазну» присутність жінки, яка стала предметом обміну, а також опис ситуації, що відобразився в підсвідомості автора слів пісні.

В цьому контексті будемо мати на увазі той факт, що поведінкові стратегії козака-запорожця, значною мірою, формувалися як під впливом воєнного чинника⁹, сукупності звичаєвих норм (приписів) Запорозької козацької Січі [9, с.35-36], так і під впливом соціогуманітарних конструкцій ранньомодерної литовсько-польської держави, бо козацтво, при всій своїй специфіці, лишалося однією з груп литовсько-польсько-руського феодалного соціуму і не могло далеко вийти за його межі.

Аби «зрозуміти» поведінкові стереотипи учасників походу (групи козаків-воїнів)¹⁰, які спостерігали за «спектаклем» та двох козаків – учасників «торгу», варто приділити увагу третьому учаснику «дійства» – безімнній і безсловесній (за сюжетом пісні) жінці, яка під час походу перебувала у козацькому таборі й була власністю (товаром і предметом обміну) гульвіси Сагайдачного. Ким була ця жінка, як вона потрапила до козацького загону і чому Сагайдачний «возився» з нею і підтверджене козацькою громадою, право її продати? Стає очевидним, що мова повинна йти не лише про малодосліджене, в цьому сегменті, козацьке право [9, с.35-37], а й про структуру воєнної повсякденності [10, с.18-23] жінок України раннього Нового часу.

Під воєнною повсякденністю будемо розуміти весь комплекс повсякденно-побутових реалій людей (в даному контексті жінок) в яких провідну роль відігравав «воєнний чинник». До воєнної повсякденності відноситимемо фронтову повсякденність – самі війни, революції та збройні локальні конфлікти і тилову повсякденність – реалії, що їх супроводжували – розквартирування військ, реквізиції, військові заготовки, військово-санітарна діяльність, забезпечення повсякденних потреб життєдіяльності окремих воїнів та різного роду військових угруповань, і таке інше [11, с.140-141]. Головно, йдеться про відтворення особливих, властивих пересічним людям (чоловікам і жінкам) досвіду бачення світу, подій і самих себе в умовах воєнного стану, воєн, революцій та збройних локальних конфліктів¹¹.

Шукаючи «сліди» фронтової повсякденності жінок України XVI–XVII ст., будемо «збирати все, що залишили по собі люди», «критично відтворювати і ретельно аналізувати щонайменші свідчення...» [12, с.10] про досвід участі жінок у воєнних діях українських козацьких підрозділів XVI–XVII ст.¹². Відтак, спрямуємо дослідниць-

ку увагу як на традиційні письмові джерела, так і на комплекси усних (фольклорних) історичних джерел. Основний зміст більшості історичних пісень, спогадів і переказів складають описи якщо не реальних, то дуже наближених до реальності, цілком вірогідних, історичних подій [13, с.11-12], які привертали увагу і відобразились у свідомості, окремих, наділених здатністю до такого типу ретрансляції історичної пам'яті, індивідів. Зважаючи на той факт, що традиція, з часом, відсіла більшість другорядних (для свідомості реципієнтів які знаходились в інших часових координатах) деталей і наповнила перекази, пісні і спогади новим ідеологічним навантаженням, призначення цього виду народної прози, залишилось незмінним – відбивати уявлення народу про своє історичне минуле в усній формі. Слушним, у цьому контексті, видається твердження української дослідниці Л. Іваннікової про те, що «усна історія нерідко дає багатий деталями матеріал про ті події, які не зафіксовані в офіційних даних» [14, с.89]. Таким чином, для пошуку «слідів» воєнної повсякденності жінок в культурних традиціях українського козацького соціуму XVI–XVII ст. використання усних (фольклорних) історичних джерел виглядає цілком доречним. Маємо переконання, що вони, (усні історичні джерела) через відображення сценаріїв повсякденного життя людей (чоловіків і жінок) в умовах воєнного стану, воєн, революцій та збройних локальних конфліктів (фронт і тил), їх емоційних реакцій на ті чи інші життєві обставини, дадуть змогу «побачити», реальний спосіб життя суспільства в екстремальних умовах війни, миру та міжвоєнного стану (між миром і війною), зміни в настроях та повсякденних практиках жителів конкретної місцевості чи регіону в цілому.

Підкреслимо, що художнє відображення образу фронтової повсякденності жінок, зокрема сценаріїв їх перебування у військовому (козацькому) таборі фіксуються у багатьох історичних піснях, думках і переказах. У написаній невідомим автором в середині XVI ст. баладі літературного походження «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш...» [15, с.19] йдеться про перебування молоді жінки у «третій роті» військового підрозділу воховів (молдован):

В волоським роті Стефан-воевода.

В Стефановій роті дівонька плаче, (курсив наш)

І плачучи, повідала: «Стефане, Стефане,

Стефан-воевода! Альбо ме пойми, альбо ме лиши...» [15, с.19].

Історична пісня «Гонять, мамко, на сторожу» також розповідає про перебування у татарському війську (загоні) дівки-бранки¹³ Маріанки [16, с.135-137]:

Ой вийду я на могилу,

Подивлюся у долину:

Їдуть ляхи на три шляхи,

А козаки на чотири,

Щоб їм коні припочили,

А татари на все поле;

Межи ними дівка-бранка

*Сидить собі на конику,
На вдовинім бо й синонька,
Русу косу розчісує,
Дрібне листя пописує,
Тай у воду пометує: (курсив наш)
«Плинь же, плинь же, дрібне листя,
До мого тата в гості,
Нехай тато не сумує,
Най ми посаг не готує;
Ой вже ж бо я посаг мала
Під явором зеленесеньким,
та й з турчином молоденьким,
Із турчином, арабином,
Та й з неширим татарином» [16, с.135-136].*

В польсько-руській пісні XVI – початку XVII ст. «Польська княжна-войовниця» розповідається про те, як батько король сумує з приводу того, що не має синів і нікому від його імені йти на війну. Проте, його наймолодша донька сміливо заявляє про те, що достатньо тверда серцем і може убити будь якого загарбника своєї землі. Вона сміливо веде в бій солдатів і власноручно убиває три сотні турок:

*«Так, мій батьку, я піду,¹⁴
Ні болю, ні ворогів я не боюся.
Відважне в мене серце і міцна моя рука,
Спустошу всі ворожі землі я.
І повела вона воїнів в бій.
Хоробро бились вони:
І від меча її могутнього
Три сотні турок полягло (курсив наш) [17, с.38].*

Із цим сюжетом перегукується українська народна пісня про вдову, яка не мала ні одного сина, а тільки доньку Катерину, яку вирядила «у військо» – на війну (у військові табори):

*Жила вдова край села,
Та не мала ні одного сина,
Тільки мала дочку Катериночку
Та й ту у військо виряджала (курсив мій наш) [18, с.314].*

Письмові джерела засвідчують присутність жінок і у козацьких таборах. Сучасник розгрому підрозділу козацького полковника Івана Донця під містом Заславом, польський поет середини XVII ст. М. Кучкаревич, зазначав, що ввірвавшись в козацький табір, поляки захопили «козацьку чарівницю Солоху», яку спочатку піддавали тортурам, а потім, за твердженням того ж Кучкаревича спалили [19, с.329]. Автор козацького літопису Самійло Величко, описуючи бій під Заславом, також наголошує на участі в ньому сестри полковника Донця, яку визначає як «учасницю козацького герця і чарівницю» та її товаришки. Хоча літописець не підтверджує факту спалення «чарівниці», проте зазначає, що поляки піймавши ту «чарів-

ницю з її товаришкою і повтинали їм шиї...» [19, с.329]. Козацький літописець Самійло Величко і польський поет М. Кучкаревич сходяться на думці, що сестра полковника Донця, Солоха, з товаришками таки брала участь у цьому поході, перебувала в бойовому козацькому таборі, добре зналася на чарах і навіть «пробувала щастя в козацьких герцях», що личило лише найвідважнішим козакам. В українських козаків військовий герць, як правило, починався з того, що один козак чи група козаків наближалися (пішки або на конях) до ворожих рядів (ворожого табору) і глузливими викриками (часто пританцювуючи) кликали противника поміритися силою. У такому двобої, як правило, брали участь найдосвідченіші вояки, фізично найсильніші лицарі. Перемога в герці підносила бойовий дух козаків, вселяла віру в свої сили і негативно впливала на морально-психологічний дух ворожого війська.

Український історик-джерелознавець Ю. Мицик наголошує, що польське військо, захопивши козацький табір під Берестечком, знищило там «велику кількість жінок і малих хлопців...» [20, с.121]. У реляції про розгром польського війська під Пилявцями у вересні 1648 року говориться про те, що п'ять тисяч! різних «biallychglow» – себто, «білоголових» – заміжніх жінок, знаходилось у польському таборі і біля нього, проте татари і козаки їх не помилювали і замість горілки та меду, почастували їх грязюкою та кров'ю...» [21, с.119].

Стає очевидним, що на час створення цитованих нами текстів, поява жінки у козацькому таборі була, скоріше за все, нормою, ніж аномалією повсякденного життя мешканців «українних» пограничних земель Речі Посполитої. Тим самим, маємо підставу наголосити на тому, що жінка, яку пісенний герой Сагайдачний обміняв на «тютюн та люльку» являла собою не художній образ, а реально існуючу жіночу постать, яка перебувала з козаком (супроводжувала) в поході. Якщо це так, – виникає питання – ким доводилась козакові ця жінка, якщо він так легковажно (за «тютюн та люльку») згодився віддати її іншому чоловікові? Відповідь на це запитання дає польський історик і белетрист другої половини XIX ст. Й. Ролле [22, с.134-175]. Обпершись на широке коло письмових джерел з приватних і державних архівів Волині й Поділля дослідник не лише відрефлексував повсякденне життя жінок України XVI-XVII ст. в умовах воєнного стану, воєн, революцій та збройних локальних конфліктів, а й виокремив елементи (сценарії) досвіду участі жінок у різного роду військових змаганнях. Особливо цінними, для нашої розвідки, є спостереження Й. Ролле про досвід участі ординарних жінок у походах запорозького козацького війська [23, с.166-168]. Дослідник, звернув увагу на ту обставину що «під час воєнних дій їм (жінкам – О.К.) інколи доводилося шукати сховища в козацьких обозах і поділяти з козаками всі труднощі й тривоги мандрівного життя» [22, с.148]. Крім того, майже в кожному козацькому загоні, – пише Й. Ролле, – були свої куховарки, що водночас були і маркітантками... У великих загонах було по кілька ворожок, котрих називали то відьмами, то чародійками, то ясновидицями, вони час-то відплачували власним життям за сміливі, але невдачі передба-

чення» [22, с.148]. М. Костомаров також дотримувався думки про те, що жінки брали активну участь у військових походах козаків. У праці «Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI–XVII столетиях» він наголосив на тому, що дружини козаків користувались значною свободою і ходили з ними у військові походи [24 с.103]. Серед козацьких дружин були не лише «місцеві за походженням жінки», а й «шляхетні польки, єврейки, молдаванки, вірменки і навіть, іноді, татарки...» [22, с.148], як правило, захоплені козаками в полон, під час походів.

Жінки-полонянки¹⁵, за словами Й. Ролле, становили для козаків своєрідний «капітал переможців, мали визначену ринкову вартість і відігравали, так би мовити, роль грошової одиниці» (курсив мій – О.К.) [22, с.148-149]. Захоплених у полон жінок продавали, купували і обмінювали не лише турки і татари, але й поляки та запорозькі козаки. Потрапляючи у власність запорозців, полонянки «часто прихилили до себе своїх суворих володарів і ставали їхніми дружинами...» [22, с.149] – «жонками невольними» або «жонками купленими»¹⁶.

Згаданий вище о. Ю. Мицик також дотримується, що запорозці активно торгували (продавали, купували і обмінювали) захопленими в полон жінками. З слів історика «на Січі, точніше біля неї, певний час перебували діти і захоплені козаками для подальшого обміну полонені й полонянки...» [25, с.27].

Стає очевидним, що названий вище Сагайдачний «проміння на тютюн та люльку» не дружину, як твердить переважна більшість українських істориків, а невольницю, жінку-полонянку (обмежену в правах особу). Проте, цілком «законна», в очах козацького товариства, торговельна операція (продаж (обмін) полонянки), згідно сюжету пісні викликала осуд, як з боку рядових козаків, учасників походу, так і з боку старшини, очільників козацького війська. Козацька громада, з голосу безіменного учасника «обміну», настійливо вимагала відмінити проведений Сагайдачним обмін:

*«Візьми свою ж(о)інку,
Оддай мою люльку, (курсив наш)
Необачний!»* [4, с.116]

Проте, гувльвіса Сагайдачний не хотів більше «возитися» (возити в обозі, годувати і зодягати – О.К.) з жінкою-полонянкою:

«Мені з жонкою не возиться...» –

наполіг козак і наголосив на тому, що не жонка-бранка а:

*Тютюн да люлька
Козаку в дорозі
Знадобиться!* (курсив наш) [2, с.354].

Схоже на те, що його рішення не припало до вподоби а ні очільникові козацького підрозділу, що вів «своє військо...», а ні рядовим козакам. Бо Сагайдачний не здобув поваги серед учасників походу і був вимушений іти не слідом за Дорошенком, не посередині (вкупі з рядовими вояками), а «позаду» усього козацького війська, себто, в ар'єргарді.

Стає очевидним, що слова історичної вояцької пісні «Ой, на горі да женці жнуть...» ніяк не можуть правити за римовану біографію українського гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного. Адже в пісні змальовується характер молодого, малодосвідченого у житейських і комерційних справах козака-гульвіси. Втім, тема легковажного обміну «мало в'яжеться з образом суворого, вихованого у релігійному дусі полководця, яким був П. Сагайдачний...» [4, с.116-117]. Мало стикується ця тема із образом войовничого і достатньо заможного (з огляду на дріб'язковість проведення обміну: тютюн і люлька проти жінки-бранки) курінного отамана Григорія Сагайдачного. Прізвище (прозвище) Сагайдачний було доволі поширеним серед козаків у XVII ст., особливо на Подніпров'ї та Брацлавщині. Свідченням цього є реєстр Війська Запорозького 1649 р. [4, с.116-117]. Схоже, що під іменем Сагайдачний у пісні виступає молодий запорожець, з яким сталася доволі кумедна пригода (він нерозсудливо, необачно, легковажно розпорядився «капіталом переможця» жінкою-бранкою, полонянкою), яка розвеселила, розгнівала, зачепила за живе, автора слів означеної пісні.

Реконструкція науково-творчої спадщини українських істориків пов'язаної з дослідженням історичної козацької пісні «Ой, на горі да женці жнуть» з позицій сучасної історіографічної критики, з урахуванням складових епоха-автор-текст-контекст, дозволяє сформулювати нові уявлення про контексти присутності «жіночого» в культурному просторі України раннього Нового часу та простежити еволюцію поглядів істориків на досвід участі жінок України у війнах, революціях та різного роду збройних локальних конфліктах XVI-XVII ст. Запропонований нами підхід до вивчення вказаної проблематики як до предмета вивчення окремої галузі історичної науки – воєнно-історичної фемінології (*англ.* Warrior Women's Studies (WWS), *рус.* военно-исторической феминологии) [26, с.67] є досить корисним ракурсом історико-фемінологічних та воєнно-антропологічних досліджень регіонального (історія жінок козацького Запорожжя, *рус.* история женщин казацкого Запорожья), національного (*укр.* українська воєнно-історична фемінологія (УВІФ), *англ.* Ukrainian Warrior Women's Studies (UWWS), *рус.* украинская военно-историческая феминология) і міжнародного (*укр.* воєнно-історична фемінологія, *англ.* Warrior Women's Studies (WWS), *рус.* военно-историческая феминология) рівнів¹⁷.

Примітки:

1. До фронтової повсякденності (де повсякденність розглядається, автором, як звичайний та звичний хід життя найпершою реальністю, на ґрунті якої виникають всі інші складові людської життєдіяльності див.: Петрусенко В. Тлумачний словник основних філософських термінів / В. Петрусенко. – Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2009. – С. 121-122) автор відносить – самі війни (де війна розглядається як соціально-політичне явище, що являє собою крайню форму вирішення соціально-політичних, економічних, ідеологічних, а також національних, релігійних, територіальних та ін. протиріч між державами, народами, націями, класами і соціальними групами засо-

бами воєнного насильства), революції та різного роду збройні локальні конфлікти. (Див.: Кривоший О.П Амазонки і «амазонство» в українській фольклорній традиції та історіографії другої половини XIX – першої третини XX ст. / О.П. Кривоший // Київська старовина. – 2012. – № 4 (406). – С. 66). Означена вище структура («макроісторія») – фронтова повсякденність, складається з структур нижчого рівня («мікро-історій») – природа, ландшафт, озброєння, харчування, військово спорядження, фортифікаційні і оборонні споруди, умови ратної праці, відпочинок, побут, тактичні дії, транспортні засоби, обставини лікування, соціальна адаптація, соціально-політичні уподобання, одяг, взуття, народна пісня, танець і таке інше.

2. Вводячи до наукового обігу поняття «ординарні жінки» автор наголошує на тому, що в культурному просторі ранньомодерної України існувала значна кількість сценаріїв воєнної активності (досвід участі у війнах, збройних локальних конфліктах та реаліях що їх супроводжували) як ординарних (звичайних, рядових) так і шляхетних (за походженням) жінок. При цьому термін ординарна (Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Буцел. – К.; Ірпінь : ВТФ Перун, 2004. – С. 679.) жінка розуміється автором як жінка, що нічим не відрізняється з поміж інших; звичайна, рядова. Антиподом ординарної жінки є шляхетна (привілейована, наділена привілеями) жінка.
3. Переважна більшість вітчизняних авторів покликається, в цьому питанні, на твердження А. Скальковського, П. Куліша та Д. Яворницького про те, що козакам-запорозцям, заборонялось не лише одружуватись, бо «козак за втрату цноти (надто в Січі) міг поплатитись головою» (курсив наш), (див. Скальковський А. Історія Нової Січі, або останнього Коша запорозького / А. Скальковський // Дп., 1994. – С. 211), але й приводити жінок на Січ, «будь вона навіть матір'ю, сестрою або сторонньою для козака жінкою» (курсив наш) (див. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків : у 3 т. / Д.І. Яворницький ; пер. з рос. І.І. Сварника ; упоряд. іл. О.М. Апанович ; худож. В.М. Дозорець. – Львів : Світ, 1990. – Т. 1. – С. 181). Хоча жоден з названих істориків жіночу проблематику, комплексно, не досліджував.
4. Нав'язаний українському суспільству «офіційний» погляд на історію запорозького козацтва як на деструктивну, анархічну силу, що зневажливо ставиться до жінок, шлюбно-сімейних та батьківських обов'язків є продуктом соціального замовлення з боку російських державних структур кінця XVIII – початку XIX ст. Акцентуючи одні сторони історії запорозького козацтва (гіпертрофована релігійність запорозців, схильність до безтурботного життя і пияцтва, зневажливе ставлення до жіночої статі, «безшлюбність», відсутність нахилу до землеробської справи) імперські ідеологи прагнули змусити до «мовчання» інші, невигідні для політичних та економічних інтересів Російської держави. (Див.: Кривоший О. Мальви за порогами: Олена Апанович і її внесок в історію жінок козацького Запорозжя / О. Кривоший // Наше життя (Нью-Йорк). – 2014. – № 9. – С. 4.
5. В першій третині XX ст. українські історики Н. Мірза-Авакянц (Мірза-Авакянц Н. З побуту української старшини кінця XVII віку / Н. Мірза-Авакянц // Козацькі старожитності Полтавщини. – Полтава, 1994. – Вип. 2. – С. 33-76 (репринтне відтворення).) і Н. Полонська-Василенко (Полонська-Василенко Н. Майно запорізької старшини як джерело для соціально-економічного дослідження історії Запоріжжя / Н. Полонська-Василенко // Нариси з соціально-економічної історії України. Праці комісії соціально-економічної історії України. – К., 1932. – Т. 1. –

- С. 43-206) на основі аналізу переписів особистого майна української та запорозької старшини кінця XVII–XVIII ст. неспростовно довели, що значна кількість козацьких старшин вела родинне життя. Варто нагадати, що одруженими були запорозькі гетьмани: Михайло Остафійович Ружинський (1584-1586) – дружина Раїна Яцьківна Миськовська (див.: Войтович Л.В. Княжа доба на Русі: портрети еліти / Л.В. Войтович – Біла Церква, 2006. – С. 626.), Петро Сагайдачний (1614-1622) (з перерв.) – дружина Анастасія Повченська (див.: Сас П.М. Коли народився Петро Конашевич-Сагайдачний? / П. Сас // Український історичний журнал. – 2011. – № 3. – С. 42-43), кошовий Іван Сірко – дружина Сірчиха, Іваниха (див. Маслійчук В. Altera patria. Нотатки про діяльність Івана Сірка на Слобідській Україні / В. Маслійчук. – Х. : Харк. прив. музей міськ. садиби; Торсінг, 2004. – С. 56-63.) та ін.
6. Підхід до вивчення структури воєнної повсякденності жінок минулого як до предмета вивчення окремої галузі історичної науки – історії воєнної повсякденності жінок є принципово новим як для української, так і для східноєвропейської історіографії, в цілому. Докладніше про це див.: Olexander P. Krivoshiy Women's war-time daily life as new area of historical studies / Olexander P. Krivoshiy // Sesiunea științifică a Departamentului Istoria Românilor, Universală și Arheologie, Universitatea de Stat din Moldova (Chișinău, 24 aprilie 2015), Chișinău, 2015. – P. 66-67.
  7. Термін «Українська історія жіночої повсякденності воєнної епохи» («Історія воєнної повсякденності жінок») використовується нами для характеристики напряму історичного знання, об'єктом дослідження якого виступає буденне життя, усі життєві реалії жінок України в умовах воєнного стану, воєн, революцій та збройних локальних конфліктів. До воєнної повсякденності автор відносить фронтову повсякденність – самі війни, революції та збройні локальні конфлікти і тилову повсякденність – реалії, що їх супроводжували. Чим довше тривала війна, тим виразніших форм набували життєустрій та морально-психологічні установки традиційних і тимчасових соціальних когорт та жіночих особистостей. Див.: Кривоший О.П. Амазонки і «амазонство» в колективній пам'яті південноукраїнського степового соціуму (XIX – перша третина XX ст.) / О.П. Кривоший // Народна творчість та етнологія – 2013. – № 4 (344). – С. 28; Його ж: Гендерні виклики фронтової повсякденності козацького Запорозжжя у науковому доробку українських істориків (1946–1991 рр.) / О.П. Кривоший // Українознавчий альманах. – К., 2013. – Вип. 11. – С. 140-141.
  8. Концептуальні засади студій з військово-історичної антропології сформувала російська дослідниця О. Сенявська (Сенявская Е.С. Военно-историческая антропология как новая отрасль исторической науки / Е.С. Сенявская // Военно-историческая антропология : ежегодник, 2002. Предмет, задачи, перспективы развития. – М., 2002); детальніше про гендерний підхід у військово-історичних дослідженнях див.: Сенявская Е.С. Женщина на войне глазами мужчин / Е.С. Сенявская // Русская история: проблемы менталитета : тезисы докладов научной конференции. – М., 1994. – С. 149-151.
  9. В цьому контексті цілком слушно виглядає думка сучасного дослідника О. Мальченка про те, що життя в українських воєводствах кінця XVI – першої половини XVII ст. не буде перебільшенням визначити «як безперервну війну, що вимагала мобілізації великих фінансових зусиль від її учасників і завдавала величезних збитків господарству країни» (Мальченко О. Шляхетські наїзди у світлі маєткових актів кінця XVI – першої половини XVII ст. (військовий аспект) / О. Мальченко // Киев. старина. – 1997. – № 3-4. – С. 94.

10. Не можна не погодитися з тим, що мінливий ритм існування у пограничних українських землях, де людина шоквилни мааа бути готовою перейти від мирних занять до військових дій, покладаючись тільки на власну кмітливість, мужність та Божу ласку, вимагав інакшого внутрішнього закону і порядку, ніж той, що був вироблений інституціями стабільного світу. «Життєві світи» пересічних громадян, «маленьких людей» в екстремальних умовах воєн, революцій та збройних локальних конфліктів, як правило, набувають особливих рис і форм, формуючи, таким чином, особливий (кризовий) світ – воєнну повсякденність, в якій людина певний час живе і взаємодіє з іншими людьми.
11. Часті війни та збройні локальні конфлікти з сусідніми, головним чином, кочовими народами не тільки «вивели з рівноваги» пограничне українське суспільство XVI-XVIII ст., а й докорінно змінили життя усіх верств українського соціуму, сформували, особливий (екстремальний) тип особистості, особливий тип психології, особливий тип ментальності і статусної поведінки людей (чоловіків і жінок) в умовах воєнного часу (курсив наш).
12. Війна, це суто соціальне явище, яке необхідно вивчати комплексно, оскільки без аналізу психологічної атмосфери в армії та суспільстві, зокрема серед військовослужбовців конкретних армійських підрозділів і різних соціальних груп населення, їх впливу на владу і військове командування не можна розкрити справжні, глибокі причини перемог і поразок країни та її народу, в будь-якому збройному протистоянні.
13. Дівками-бранками в українських землях називали захоплених у полон жінок, які під тиском життєвих обставин, погоджувалась жити в соціумі поневолювачів у якості дружин, коханок чи наложниць. Найбільш відомими українськими бранками були Маруся Богуславка та Настя Лісовська (Роксолана).
14. Переклад на українську мову наш.
15. Невільниця (невольниця) (жінка-нев(і)ольниця) – захоплена у полон жінка, яка, як правило, відмовлялась приймати віру і традиції своїх поневолювачів і жила в їхньому соціумі на правах рабині («невольно»). Невольниця примушували до виконання найтяжчої і найбруднішої роботи.
16. Одруження з викраденими, купленими та узятими в полон жінками Литовські Статути, розглядали як узвичаєну норму життєвострою литовсько-польсько-руського пограничного соціуму. Бо коли це було необхідно, Статути вирізняли соціальний статус заміжніх жінок, вживаючи спеціальні терміни «жонка», «жонка невольная» (розділ XI, ст. 3, 9 і 12; розд. XII, ст. 6, I Литовського Статуту) та «купленная жонка» (розд. XI, ст. 5, I АС). Див.: Валиконите И. I Литовский Статут – один из важнейших источников истории положения женщин в Великом княжестве Литовском / И. Валиконите // Первый Литовский Статут 1529 г. : мат. Республиканской научной конференции 450 лет Первому Литовскому Статуту, Вильнюс 1979. – Вильнюс, 1982. – С. 44.; Кривоший О.П. Світ тилової повсякденності жінок козацького Запорозжя у мовній свідомості Ферріха фон Гендльовіка / О.П. Кривоший // Німецькі поселенці на українських землях: історичні та актуальні проблеми і перспективи : зб. наук. праць за результатами міжнародної наук.-практ. конф. 16-17 травня 2013 р., Полтава / редкол.: О.Ш. Кобзар, І.М. Петренко, В.В. Сарапин. – Полтава : Полтавський літератор, 2013. – С. 180-186.
17. Пріоритетність введення в науковий обіг зазначених термінів належить автору статті.

Список використаних джерел та літератури:

1. Каманин И. Очерки гетманства Петра Сагайдачного / И. Каманин. – К. : Тип. М.М. Фиха, 1901. – 96 с.

2. Максимович М.А. Собрание сочинений / М.А. Максимович. – К., 1877-1880. – Т. 1-3
3. Яворницький Д.І. Гетьман Петро Сагайдачний / Д.І. Яворницький // Історичні постаті України : іст. нариси : зб. / упоряд. та авт. вст. ст. О.В. Болдирев. – Одеса, 1993. – С. 24-64.
4. Сас П. Пісня виспівана у віках / П. Сас // Київ. старовина. – 1994. – № 4. – С. 116-121.
5. Фігурний Ю. Історичні витоки військової культури українського козацтва / Ю. Фігурний ; Ін-т українознавства Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка ; відп. ред. Л.А. Залізняка. – 2-е вид. – К. : Б-ка українця, 1999. – С. 93-116.
6. Макаров А. Козацтво і бароко / А. Макаров // Запорозжці : до історії козацької культури / упоряд. тексту, передм. І. Кравченка ; упоряд. іл. матер. Ю. Іванченка. – К. : Мистецтво, 1993. – 400 с.: іл.
7. Орлова Т.В. Жінка в історії України (вітчизняна історіографія ХХ – початку ХХІ ст.) / Т.В. Орлова. – К. : Логос, 2009. – 584 с.
8. Лебина Н.Б. Повседневная жизнь советского города: Нормы и аномалии. 1920-1930 годы / Н.Б. Лебина. – СПб. : Журнал «Нева» ; Издательско-торговый дом «Летний сад», 1999. – 320 с.
9. Кривоший О.П. Жінка і козацьке право / О.П. Кривоший // Запорозьке козацтво в пам'ятках історії та культури : мат. Міжн. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 2-4 жовтня 1997 р.) : секція III, IV, V. – Запоріжжя, 1997. – С. 35-37.
10. Кривоший О.П. «Сильна жінка» зі зброєю в українському історіографічному дискурсі XVI-XIX ст. / О.П. Кривоший // Київська старовина. – 2012. – № 1 (403). – С. 16-34.
11. Кривоший О.П. Гендерні виклики фронтової повсякденності козацького Запорозжжя у науковому доробку українських істориків (1946-1991 рр.) / О.П. Кривоший // Українознавчий альманах. – К., 2013. – Вип. 11. – С. 140-146.
12. Дюби Ж. Европа в средние века / Жорж Дюби ; пер. с. фр. В. Колесникова. – Смоленск : Полиграмма, 1994. – 396 с.
13. Азбелев С.Н. Отношения предания, легенды, сказки к действительности (с т.з. разграничения жанров) / С.Н. Азбелев // Славянский фольклор и историческая действительность. – М. : Наука, 1965. – 260 с.
14. Іваннікова Л. Яків Новицький. Фольклорист, історик, педагог / Людмила Іваннікова ; за ред. С.В. Мишанича. – Запоріжжя : ТанDEM-У, 2010. – 388 с.
15. Пісні Купідона. Любовна поезія у XVI – поч. XIX ст. / упоряд., авт. приміток В. Шевчук. – К. : Молодь, 1984. – 351 с.
16. Історичні пісні / АН України, Ін-т мистецтвознавства фольклору та етнографії ; упоряд.: Березовський І.П., Родіна М.С., Хоменко В.Г. ; нотн. мат. Гуменюк А.І. ; за ред. Рильського М.Т. і Гуслистого К.Г. – К. : Мистецтво, 1961. – 1066 с.
17. Любамирски Л. «Воинственная женщина» в культуре польско-литовского содружества / Л. Любамирски // Женщины на краю Европы / под ред. Е. Гаповой. – Минск : ЕГУ, 2003. – 436 с.
18. Антонович В. Исторические песни малорусского народа с объяснениями : в 2 т. / В. Антонович, М. Драгоманов. – К., 1874. – Т. 1. – С. 314-327.
19. Величко С. Літопис / С. Величко ; пер. з кн. укр. мови, комент. В.О. Шевчука. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1. – 642 с.
20. Мицик Ю.А. Як козаки воювали: Іст. розповіді про запорізьких козаків / Ю.А. Мицик, І.С. Стороженко, С.М. Плохий та ін. ; худож.-оформ. К.Д. Ткаченко. – Дніпропетровськ : Січ ; К. : МП «Пам'ятки України», 1991. – 302 с.

21. Документи об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – К. : Наук. думка, 1965. – 827 с.
22. Д-р. Антоній (Ролле Й.Й.) Жінки при Чигиринському дворі / Д-р. Антоній // Киев. старина. – 1994. – № 1-3 ; Хроніка–2000. – 1994. – № 3-4. – С. 134-175.
23. Кривоший О.П. Военна повсякденність елітних жінок козацького Запорозжя у науково-творчому доробку подільського історика Йосипа Ролле / О.П. Кривоший // Музейна справа на Поділлі: історія та сучасність : зб. наук. пр. за підсумками Всеукр. наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 15 травня 2015 р. / [редкол.: В.С. Травинський (голова), Л.В. Баженов, О.М. Завальнюк та ін.]. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори–2006», 2015. – С. 166-169.
24. Костомаров Н. Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI-XVII столетиях / Н. Костомаров. – СПб, 1860. – 276 с.
25. Мицик Ю.А. Козацький край : нариси з історії Дніпропетровщини XV-XVIII ст. / Ю.А. Мицик. – Дніпропетровськ : вид-во ДДУ, 1997. – 176 с.
26. Olexander P. Krivoshiy Women's war-time daily life as new area of historical studies / Olexander P. Krivoshiy // Sesiunea științifică a Departamentului Istoria Românilor, Universala și Arheologie, Universitatea de Stat din Moldova (Chișinău, 24 aprilie 2015), Chișinău, 2015. – p. 66-67.

А. П. Кривоший

Женщина и война: дискурс широко известной народной песни «Ой, на гори да жеңци жнуть...» в научном наследии украинских историков второй половины XIX – начала XXI в.

В статье отслежена эволюция взглядов украинских историков второй половины XIX – начала XXI в. на опыты участия женщин Украины раннего Нового времени в казацких походах и войнах, а также рассмотрена трансформация авторских сюжетов о «Сагайдачном» в зависимости от исторических обстоятельств. Осознание взаимосвязи истории женской повседневности военной эпохи с женской, гендерной, а также военной историей страны и ее народа в целом, приближает историков к пониманию того, что наиболее продуктивным для исследования структур женской повседневности военной эпохи, является синтез идей и методологических принципов трех основных научных направлений – исторической школы «Анналов», философской герменевтики и экзистенциализма.

Подход к изучению военной повседневности женщин прошлого как к предмету изучения особой отрасли исторической науки – истории военной повседневности женщин является принципиально новым для украинской и восточноевропейской историографии в целом. Эта новизна состоит в переходе от фрагментарного к системному исследованию феноменологического ракурса военно-исторической проблематики, что предполагает прежде всего полноту охвата ее проблемно-тематических составляющих, а также интеграцию в историческое исследование конкретно-научного и междисциплинарного инструментария. В центре внимания историка женской повседневности военной эпохи не просто фронтовой («воюющая женщина», «женщина-комбатантка») и тыловой («женщина на войне», «женщина-солдат») типы женщины, а экстремальные жизненные проблемы женщин и их осмысление теми, кто жил до нас.

Без введения категорий женская ментальность военной эпохи (укр. «воєнна ментальність жінок», англ. «Women's War Mentality»), фронтовая повседневность женщин (укр. «фронтова повсякденність жінок», англ. «Women's Battlefield Daily Life») и тыловая по-

вседневность женщин (укр. «тилова повсякденність жінок», англ. «Women's Rear Daily Life») женщина невидима, как женщина, в истории войн, революций и вооруженных локальных конфликтов, о чем хорошо известно по, практически, индифферентной к женщинам Украины раннего Нового времени советской историографии.

Українська воєнно-історическа фемінологія (укр. «українська воєнно-історична фемінологія», англ. Ukrainian Warrior Women's Studies) (UWWS)) представляє собою особе напрямлення історических досліджань, предметом изучення которого выступают женщины Украины в истории войн, революцій и вооруженных локальных конфликтов, их психологія, функціональні ролі и место в пронизанных екстремальными ситуаціями соціумах.

Ключевые слова: історія України, історіографія, казачке Запорозжє, культурне пространство, фронтובה повседневность женщин, женская ментальность военной эпохи, українська воєнно-історическа фемінологія, научное творчество И. Каванина, М. Максимовича, Д. Яворницького, П. Саса, Ю. Физурного, женщина-воительница.

Olexander Krivoshiy

Woman end War: Discussion of the famous song «Oh, the reapers are harvesting up on the hill» in the scientific heritage of Ukrainian historians the second half of XIX – the beginning of the XXI centuries

This article represents the evolution of opinions of Ukrainian historians of the second half of XIX – the beginning of the XXI century about the experience of participation of ordinary women of Ukraine in the Cossack war. The author also traces the change in the perception of «Sagajdachny» in variety of storylines depending on the historical circumstances of that time. Understanding the interrelation between the history of women's war-time daily life of the war times with female, gender, and military history of the country and its people in general makes historians more aware of the fact that the synthesis of ideas and methodological principles of three main research areas – the Annales School, the philosophical hermeneutics, and existentialism – is the most productive way of studying women's war-time daily life structures.

The approach to studies of war-time daily life of women of the past understood as the subject of a special field of studies – the history of women's war-time daily life is fundamentally new to the Ukrainian and East-European historiography in general. The originality of this approach is achieved by refocusing from fragmentary to systematic research of the phenomenological aspect of military historical problems, which first of all means accounting for the full scope of problematic and thematic components, as well as integration of science-specific and interdisciplinary tools in the historical research. The historian who studies women's war-time daily life focuses the attention not merely on front («warrior woman», «combatant woman») and rear («woman at war», «soldier woman») types of women but on extreme life problems of women and understanding of these problems by those who lived before us.

Unless the categories of «Women's War-Time Daily Life» (укр. «жіноча повсякденність воєнної епохи») and «Women's War Mentality» – (укр. «воєнна ментальність жінок») are introduced, the woman is virtually «left behind» the Ukrainian history of wars, revolutions, and local armed conflicts, as is well known from Soviet historiography that was more or less indifferent as far as women were concerned.

Ukrainian Warrior Women's Studies (UWWS) (укр. «українська воєнно-історична фемінологія» (УВІФ) represents a special field of historic research that focuses on studying the Ukrainian women in the times of wars, revolutions, and armed local conflicts, their psychology, the functional roles and the place in social environments pervaded with extreme situations.

Key words: *history of Ukraine, historiography, Zaporizhzhya Cossack, cultural space, front-line everyday women, women of the military mentality of the era, Ukrainian military feminologiya historical, scientific creativity I. Kamanin, M. Maksimovic, D. Yavornytsky P. Sasa, Y. Figur-noff, a female warrior.*

Отримано: 11.09.2015

УДК 94:2-7(477.4)«18/19»:930.2

І. А. Опря

ПИТАННЯ РЕЛІГІЙНОЇ ІСТОРІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст. У ЗВІТАХ ОБЕР-ПРОКУРОРА СВ. СИНОДУ

У статті охарактеризовано інформаційний потенціал звітів обер-прокурора Синоду, вказано можливості використання його матеріалів для дослідження релігійної історії Правобережної України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

З'ясовано, що звіти обер-прокурора склалися на основі інформації, що надходила з усіх парафій імперії. Вони містили відомості про управління церквою, про церкви і монастирі, про стан віри і благочестя, постанови і розпорядження по духовному відомству, про духовну освіту, про стосунки з іншими конфесіями.

Визначено, що важливість західного регіону імперії, до якого відносилася і Правобережна Україна, обумовлювала особливу увагу до нього з боку авторів звіту. Тут аналізувалася непроста етноконфесійна ситуація краю, вказувалися конкретні дії влади і церкви для захисту православ'я від негативних впливів інших релігійних організацій тощо.

У звітах посиленна увага зверталася на негативну роль католицизму в регіоні, а також на поширення різних пізнопротестантськихчень адвентистів, баптистів, евангельських християн, яких в звітних документах часто характеризували як «сектантів» чи «штундистів». Автори звітів намагалися пояснити причини поширення неправославних конфесій в Правобережній Україні, вказували чинники, котрі впливали на різні соціальні верстви – селян, робітників, службовців.

Звіти обер-прокурора також засвідчують співпрацю православного духовенства з державними органами влади у переслідуванні релігійних конкурентів.

Ключові слова: *звіт, обер-прокурор, церква, конфесія, Синод.*

Протягом останніх трьох десятиліть історія церкви, релігії, окремих конфесій в Україні відноситься до пріоритетних напрямків історичної науки. Особливу увагу науковців, котрі працюють у даній царині, привертає період другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Важливим джерелом у вивченні питань релігійної історії цього пе-